

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 8

KAYSERİ — 1992

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINA AİT İLKELER

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

1. Kur'an Allah'ın kitabıdır. Kur'an kendi sahibi Allah'ı nasıl anlatıyorsa Kur'an'ın kendisini ve Allah'ı da öyle anlamak gereklidir. Çünkü hem Allah Kur'an'ı anlatıyor ve hem de Kur'an Allah'ı anlatıyor.

Bu, bir yazar ile kitabı arasındaki ilişkiye benzer. Yazar diyor ki, bu benim kitabımdır. Kitap da diyor ki, ben falancanın kitabıyım. O halde kitabı tanımak yazarını bilmek ve yazarını bilmekte kitabı tanımaktır.

Buna göre Kur'an'ı Allah'ın Kitabı ve Kur'an'daki sözleri Allah'ın olduğunu kabul etmek gerekir. Biz, bir kitabın yazarını öğrenmenin en sağlam yolu olarak, kitabın içinde bu kitaba şu adı verdim ve bunu ben falanca yazıyorum, demesini biliriz.

Şimdi Kur'an'ın içinde Allah diyor ki, bu Kitabın adı Kur'an'dır ve Muhammed b. Abdullah adındaki insana bunu ben dikte ettirdim, yazdırdım ve elçimle gönderdim. O halde kim olursa olsun, ister dinsiz, Tanrı tanımaz, ister herhangi bir dinden olursa olsun, Kur'an'a Allah'ın Kitabı gözü ile bakması ve ona Allah'ın Kitabı olarak muamele etmesi ilmin ve metodik ilmin gereğidir. Bunun neticesi olarak Kur'an'ı, Kur'an'ın anlattığı Allah kavramına göre anlamaya çalışmalıdır. Her yazar kendi kitabında kendisi gibi konuşur. Allah da kendi kitabında Allah olarak konuştuğu için, Kur'an'ı Allah'a layık ve yakışacak bir şekilde anlamaya çalışılmalıdır. İlmin ve ilim zihniyetinin gereği budur. Ama bu, Kur'an'a inanmayı gerektirmez. Adam, ilim ve tarafsız bir zihniyetle inceler, kavrar ve anlar, ondan sonra onların hakikat olup olmadığını kabullenmesi, benimsemesi ayrı bir konudur ve o iman olur ki, ilimden sonra vuku bulur. İlimden önce inanmak gerçek inanç sayılmamaktadır. İşte bundan dolayıdır ki, vakıa olarak

Kur'an Allah'a isnat edilmektedir ve ona göre onu anlayıp değerlendirecek hükmü verilecektir. Böyle bir ilmî inceleme yapmadan peşin ve militan, ideolojist, tarafgir olarak hüküm vermek ilmî zihniyete ve Kur'an'ın zihniyetine aykırıdır.

2. Kur'an'ın, Kendisinin doğru anlaşılması için koyduğu ilke çelişiksizlik ilkesi yani adem-i tenakuziyet - tenakuzsuzluk ilkesidir. Kur'an vakıalar ve olaylar kitabıdır. Bunların bir kısmı tarih boyunca değişik zaman ve çeşitli toplumlarda meydana gelmiş ve bir kısmı da Hz. Muhammed zamanında vuku bulmuştur. Kur'an bu olaylara cevaptır. Bunlara cevap verirken çoğu kez sebeplerini ve sonuçlarını da açıklamaktadır. Bu olayların zamanları, toplumları ve yerleri çok değişik olduğu için cevapları da ona göre değişiktir. Kur'an okuyan kimse bu olayların sebep ve neticeleri üzerinde düşünmez ve kafa yormazsa Kur'an'da zıt fikirlerin ve hükümlerin bulunduğunu iddia edebilir. Ama kafasını çalıştıran Kur'an'da çelişiklik, birbirine zıt ve ters hüküm bulamaz. Bunda önerilen tutum ve davranış insanın ilmî metodu ve mantığını kullanarak ayetlere yaklaşmasıdır. Çelişik gördüğü hükümleri biraraya toplar, onların zaman ve mekanlarını, sebeplerini ve neticelerini araştırır, sonra karşılaştırır ve ikisi ya da üçü arasındaki orta noktayı ve gayeyi bulur, böylece evrensel bir ilkeye ve hükme ulaşır. Bu ilmi metoddur, istikra ve tüme varımdır. Aralarında olan farklardan da ikinci derecede hükümler ve ilkeler çıkar. O halde böyle kafa yormayan bir kimse Kur'an'da çelişkilerin olduğunu söylemesi saçmalamak olur. Ancak önemli bir husus şudur. Bazı kimseler kafalarını çalıştırmadan, Kur'an'da tenakuz ve çelişiklik yoktur, diye ortaya atılır ve sonra birbirine ters düşen iki veya üç hüküm ileri sürer, aralarında çelişiklik olduğunun farkında olmazlar. Ama ayetlerin arasını uzlaştıramazlarsa nasih (ilgi - iptal) metodunu kullanarak sorunlarını çözdüklerini sanırlar. Çünkü düşünmedikleri için hükümlerin çelişik olduğunu kavrayamaz ve anlayamazlar. Bunların iyi niyetleri (!) cehaletlerini örtmemeli ve iyi niyetlerine aldanmamalıdır. Böyle bir durum karşısında -inansın, inanmasın- Kur'an'da Kur'an'ın kendisi için koyduğu çelişiksizlik ilkesini hatırlayıp ona göre araştırmasını ve ilmî çalışmasını sürdürmelidir.

Kendisinin Anlaşılması İçin

3. Kur'an'ın koyduğu başka bir ilke birşeyi anlamadan, kavramadan gelişigüzel o şey hakkında birşey söylememek. Bu ilmî

bir metot ve Kur'an'ın önerdiği bir ilmî tutumdur. Birşey ortaya atıldığı veya ileri sürüldüğü zaman, daha önce bilinen bilgilerle tartışmaya girmek, karşı koymaya kalkışmak ilmî bir davranış değildir. İnsanın o şey üzerinde gereke n bilgiyi toplaması, deneylerde bulunması, araştırması ve bütün bunları değerlendirmesi lazımdır. İnsan yeni birşey duyduğu veya öğrendiği zaman ,yahut da bildiği birşeyi tekrar okuyup ya da duyduğu zaman acaba doğru mu, yanlış mı? sorusunu aklına getirmeli ve onun doğruluğunu ortaya koyacak tarafsız bir çalışmayı yapması lazımdır. Kur'an'ın istediği metot ve öğretisi budur.

4. Kur'an'ın koyduğu anlama ilkelerinden dördüncüsü sağlam ve şaşmaz bilgidir. İnsan birşeyi anlatacak, savunacaksa, sağlam bilgiye ve ilme dayanmak zorundadır. İlim, bilinen-den bilinmeyi bilmektir. Çünkü ilim, alâmetten türemiştir. Delil, belirti ve alâmet ile ulaşılan manaya, kavramaya veya anlama ve kavrama işlevine ilim denir. Böyle bir zihnî işlev ile varılan, algılanan, kavranılan şeye de bilgi, bilinen ve malum denir. İşte ilim bir delile, alâmete dayanılarak bilmek demektir. Hiçbir delili, alâmeti yani ilim olduğuna belirti olmayan şeye ilim denmez. Ona vehim ve zan, tahmin denir ki, ilimden yana, ilmin karşısında bir değeri bulunmaz.

Sonra delilin kuvvetli ve sağlam olmasına göre götüreceği sonuç, bilgi ve kavram değerlendirilir. Eğer delil kesin, sağlam ise ulaştırdığı ilim de kesin olur. Eğer, delil zayıf, tahmin, vehim ise götüreceği netice ve hüküm ilim olmaz. İlim olmayınca kesin bir hükme kaynak teşkil etmez.

Kur'an, dört ilim kaynağı zikreder. Bu ilim kaynakları, ilmin, bilginin delilleri sayılır. Onlar vasıta ve bilmeye götüren yollardır. İlim onlara dayanılarak yapılır.

4.1 — Beş duyu organı insana dışarıdan izlenimler, algılar temin eder. Kur'an bunları ilim kaynağı kabul etmiş ve verdikleri bilgilerden ve izlenimlerden onlara güvenilebileceğini söylemiştir.

4.2 — Haberleri de ayrı bir kaynak kabul etmiştir. Aslında haber başkasının bilgisidir. Beş duyudan ayrı bir kaynak teşkil eder. Beş duyu ile elde edilen bilgiler doğrudan doğrudur. Oysa haberle elde edilen bilgiler dolaylıdır, başkasının vasıtasıyladır. Ama o başkası bu bilgileri beş duyu ile elde etmiştir. Onun bilgisi

doğrudan olur. Şüphesiz doğrudan olan bilgi dolaylı olan bilgiden daha sağlam olur. Bu haber iki şekilde meydana gelir. Ya ağızdan sözle, şifahi olur veya kitap vasıtasıyla yazı ile olur. Kur'an kitabı da bilgi kaynağı saymış ve karşısında olandan bir ilim veya kitap getirmesini ister. Kitap okuyanları yanlış yaptıkları için tenkit etmesi kitabı bilgi kaynağı kabul etmesinin sonucudur.

4.3 — Kur'an, Yüce Allah'tan peygamberlere gönderdiği bilgiyi de kesin bilgi kabul eder. Bu, peygamberlere gelen vahiydir. Bu vahyin kaynağı Allah olduğu için verdiği bilgi kesin ve hakikattir. Yalnız, bunu gerçek peygamber olan Kişi gerçekten Allah'tan gelen vahiy olduğunu ifade etmesi şartına bağlamak lazımdır.

4.4 — Kur'an akli da bilgi kaynağı kabul eder. Aklın iki görevi vardır. Biri, ilim yapmaktır. İnsanın beş duyu ve haberle elde ettiği bilgileri, algıları ilim haline getiren ve onları ilim yapan akıldır. Akıl olmazsa onlar ilim olamaz. Bunun için onları anlama, kavrama ve onlara mana verme, aklın onlar üzerine yaptığı ilk işlevidir. Bunlar üzerine dayanarak başka anlamlara ve bilgilere gider. Aklın asıl ilim yapma işlevi, böylece bilinenden bilinmeyeni anlamak ve kavramaktır. Ben bu işlevi daha basit olarak anlatmak isterim. Kitapta olanı anlamak bir bilgidir. Bu bilginin ilk derecesidir. Asıl ilim kitapta olanı anladıktan sonra kitapta olmayanı anlamaktır.

4.5 — Aklın ikinci görevi hiçbir şeye dayanmadan ilim yapmasıdır. Bunlara aklı ilimler veya diğer deyimle aklı ilkeler denir. Böylece akıl müstakilen ilim yapma gücüne sahip ve görevi vardır. Kur'an, bu kaynakların, beş duyu, haber ve aklın verdikleri bilgilere ve yaptıkları ilimlere değer verir ve onlara dayanarak hükmünü bildirir.

Kur'an'da kalp sözü çok kullanılır. Akıl fiil halinde kullanılır. Akledesiniz, akletmez misiniz? Aklınızı kullanın gibi. Akıl somut güç olarak başka kelimelerle ifade edilir. Onların kökleri aklın işlevi ve fiillerinden birine delalet eder. Lüb=öz, nüha=önleme gücü, hier=sınırlama gücü gibi. Aslında kalp ile akıl arasında sıkı bir ilişki var. Kalp hayat kaynağı, duygulanma merkezi, akıl beyinde mevkii sahibi olur. Kalp beyni besler, ona hayat verir, böylece akıl da çalışır. Akıl bu bakımdan kalbe bağlıdır. Ama bazen kalp çalıştığı halde beyni besleyemediği için akıl işlevini yapamaz

ve işlemleri felce uğrar. İnsan da insanlık vasfı olan düşünmeyi ve ilim yapmayı sürdüremez. Bu da kalbin anlama ve düşünme yeri olmadığını ortaya koyabilir.

İşte insanı, insan yapan, onun ilim yapması ve düşünmesi ise, bunları aslında insanda gerçekleştiren akıldır. Kur'an bu akla serbestçe hüküm verme yeteneğini tanıyarak, işin doğrusu, akıl Kur'an'ın Kur'an'lığını ortaya koyar. Böylece Kur'an akli destekler ve onu yardıma çağırır, ona dayanarak diyeceğini der ve anlatacağını anlatır. Akıl giderse Kur'an kalmaz, ama Kur'an giderse akıl kalır. Bunun en açık misali, Kur'an'ı olmayanların akıllarının bulunmasıdır.

5. Kur'an'ın amacı insana yol göstermektir. Bunu yaparken insanın anlayacağı şekilde ona seslenmesi ve hitap etmesi, amacının gerektirdiği bir ilkedir. Yoksa istediği tebliği ve iletişimi yapamaz. Kur'an tebliğ kelimesini kullanır ve bununla günümüzde bir ilim haline gelen iletişimi (communication) kasteder. Seslenen ve hitap edilen kimse kendisine verilen bilgiye tam olumlu veya tam olumsuz, iki karşıt cevaptan birini vermemiş ise, tebliğ edilmiş ve iletişim vuku bulunmuş sayılır. Kur'an tebliğini yaparken değişik ifadeler ve üsluplar kullanır. Kur'an'ın davası gayesini anlatmak ve benimsenmesini temin etmektir. Yalnız sırf soyut bir anlatma ile gayesini benimsetmesi imkânsız olabileceği için canlı, duygulu ve düşündürücü bir şekilde anlatması, insanın duygusal ve düşünsel yapısına uygun düşmektedir. Kur'an bu iki karakteri bir arada gözönünde bulundurur. O, bir anda hem şu'ura ve düşünceye hitap eder, yani hem kalbe ve hem de akla bir anda seslenir. Bunun için dil yönünde çok ağır, etkili ve bu iki görevi birden yapacak güçlü ifadeye sahiptir.

6. Kur'an kâinatı ve insanları yaratan Allah'ın kitabı olduğu için bütün insanlara şamildir. Bu açıdan, nasıl ki bir usta ve sanatkâr kendi eserini anlatırsa ve nasıl yaptığını en iyi kendisi anlatabilirse Allah da yarattığı insanı anlatıyor ve böylece bu insana birşeyin nasıl anlatılması gerekeceğine de yol göstermiş oluyor. İşte buna göre Kur'an'ın ifadelerini anlama ilkesi kendiliğinden ortaya çıkıyor. Kur'an'da Allah insanların ne olduklarını şöyle anlatıyor. Bu çok önemli bir noktadır. Kur'an insanların mahiyetlerine, yapılarına göre onlara bilgiler ve hükümler verdiği için, önce insanın mahiyetini ve yapısını bilmek gerekir ki, Kur'an ona göre anlaşılsın. Buna Kur'an terimiyle fitrat ve yaratılış denmek-

tedir. İnsanın tabiatına ve bu tabiatın gerektirdiği işlere ve ortaya sürdüğü sonuçlara uygun çözümler gerektirdiğini anlamak kolaylaşır ve doğruluk derecesi sabit olur.

7. İnsanın nasıl bir varlık olduğu ilkesi: Allah insanı yaratıp kılığına koyunca ona iki zıt şeyi ve birçok şeyi yapma kabiliyeti vermiştir. Mesela hayvanlara tek bir yönde iş yapma kabiliyeti vermiştir. Yılan zehir üretir. Yılan hem zehir ve hem onun ilacını, devasını üretmez. Ama insan birşeyi ve onun zıddını yapacak kabiliyettedir. Bir kimseyi öldürdüğü gibi, bir kimseyi de ölmekten kurtarabilir. Zehir ürettiği gibi onun devasını da üretir. Adam öldürecek bir silah yapabildiği gibi o silahı etkisiz kılacak silahı da yapar. Bunun için insan hem kötülük, işkence yapabilir ve hem de zevkli, neşeli, hoş giden şeyler yapabilir. Bir insanı isterse, canı çıkana kadar üzüntüye sokar, isterse en üzüntülü kimseyi sevince boğabilir. İşte insan böyle çok yönlü ve zıt yönlü işler yapabilecek ve davranabilecek bir karakterde yaratılmıştır. Kendisine bir iyilik ve bir nimet gelirse ve fırsat eline geçerse, onu herkesten meneder ve pek cimri davrandığı gibi, başına bir felaket gelir ve zarara uğrarsa dünya gözüne zindan olur, büyük umutsuzluk içinde huysuzlaşır. Kur'an gene insanın huylarını anlatırken onun çok aceleci olduğunu, birşeye hemen, aceleden, düşünmeden taşınmadan sarıldığını veya ondan kaçtığını anlatır.

Allah Kur'an'da insanları kabiliyet ve iş görme bakımından da iki ana sınıfa ayırmaktadır. Bunları hergün toplumda görmekteyiz. Öyle insan vardır ki, bir iş beceremez, bir işe gönderilse, yapmak yerine tahrip eder. Bu onun kötü niyetinden değil, beceriksizliğindedir. Kötü ve iyi niyet ayrı bir konudur. Bunun için beceriksizin kötü niyeti olmadığı için veya tespit edildiğinde yaptığı zararın cezası hafifletilir veya tamamen kaldırılır. Böylece beceriksizler olduğu için gibi dünyaya adaletiyle nizam verenler de vardır. Şüphesiz bu iki uç arasında çok değişik derecede insanlar bulunmaktadır. Elbette bunların hepsine bir arada veya gruplar halinde, ya da fert olarak seslenmek ve hitap etmek, birşey anlatmak, değişik üslup ve ifade ile olacaktır. İşte insanları böyle tanıdıkça Kur'an'ı daha iyi anlama imkanı doğar.

Bu hususta şöyle demişimdir: İnsanlar standart, tek ayar ve biçimde değildir. Nasıl ki, hayvanlar dünyası, onların içinde de yılanlar alemi, böcekler alemi, aslanlar vesaire alemi varsa insanlar dünyası da bir alem sayılmaktadır. Fakat yalnız bir insanlar alemi

yoktur, her insan başlıbaşına bir alemdir. Birine uyan ötekine uymaz değil, birine bir anda uygun düşen birşey başka bir anda ona uygun düşmez. İnsanoğlu -kadın ve erkek aynı- her an değişmekte ve bir an birşeye evet demiş ise, ikinci an ona hayır diyebilir. Bu kadar değişken istekte olabilen ve bu kadar değişken isteğe kabiliyetli olan bir varlık ve bireyden meydana gelen toplumları bir düzene koymak ve onların kendi kendilerine bile karşıt olan isteklerini bir sisteme bağlamak tek bir sistemle ve tek bir düzenle olmaz. İşte Kur'an'ı büyük ve ortak bir sistemi kurarken alt sistemlere de insan tabiatına nasıl yer verdiğini hesaba katarak anlamaya çalışmak, Kur'an'ın insanı anlatışında ve anlayışındaki metot ve gayeye dikkat etmek gerekir. Bunun için tek insan veya tek standart müslüman tipi meydana getirmeye çalışmak Kur'an'ın ruhuna ve felsefesine aykırıdır.

8. Kur'an insanlara değişik şekilde ve üslupta hitap etmekte ve seslenmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

8.1— Çok genel ve bütün insanlara şamil olan bir terimle insanlar veya insan kelimeleriyle hitap eder. İnsan kelimesi, bütün insanları, renkleri, dinleri, ulusları, kadın ve erkek olan cinsleri, yaşları, tahsilleri ve toplumdaki yerleri, işleri ne olursa olsun, hepsini içine alır. Bunun peşinden gelen hükümler ve tebliğler, bütün bu insanlara şamil ve onların sorumluluğuna girer. Bu, Kur'an'ın genel ilkesi ve hedefidir. Bütün insanlar Allah'ın kulu ve yarattığı olduğu için, hepsine hepsinin yaratıcısının böyle eşit davranması, seslenmesi Kur'an'ın felsefe sistemidir. Kur'an insanların eşit olduğunu iki temel esasa bağlamaktadır.

Birincisi ve en önemlisi, insanları yaratan Allah'ın bir ve tek olduğu fikridir. Bunu Kur'an en kuvvetli bir fikir haline insanın zihnine yerleştirmesi için onu inancın birinci temel taşı saymıştır. İnsanların yaratıcı Allah olunca, hiçbirinin diğeri üzerine yaratana sahip olma açısından bir fark olmadığı ve herbirinin Allah katında eşit olduğu ve insanların kendilerine bu şekilde bakmaları gerektiği, insanlık ve Allah açısından birbirinden üstün veya aşağı olmadıklarını iyice kavramaları sonucuna inanmaları gerekir. Bunun dışına çıkmayı putperestlik saymakta olduğunun şurunda olmaları böylece sağlanmış olur.

İkincisi eşitlik fikrini, insanların menşe ve aynı mahiyetten yaratılmalarını bildirmekle ileri sürmüştür. Yaratanları bir ve

Tanrıları da bir olur ama, bazılarını, başka mahiyetlerden yaratabilir ve böylece menşeleri ayrı olabilir diye insanlar arasında fark koymaya çalışır ve insanlığın birliğini ve bir noktada birliğe ve eşitliğe gitme inancını baltalayabilirler. İşte böyle bir fikre karşı insanların, hepsinin menşenin bir olduğu menşe'de de eşit olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Kur'an'ın genel ve ortak hitapları, insanları bu birliğe ve eşitliğe çağırarak onları, ortak ve müşterek oldukları hususlarda biraraya getirmek ve evrensel bir düzen kurmaktır.

8.2 — Kur'an, insanların menşe ve mahiyetlerinin bir ve aynı olmasına rağmen, bu mahiyetin değişik ve karşıt işlere de eğilimli olmasından ortaya çıkan ve çıkacak olan işlerine ve kazandıkları niteliklere göre de sınıflara ve gruplara ayrılacakları ve ayrılacaklarına göre onlara ayrı ayrı hitap etmek ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunların şu gruplar altında toplandığına göre Kur'an onlara ayrı ayrı seslenmekte ve hitap etmektedir.

8.2 — a) İnkâr, kafirler grubunu teşkil eden insanlara olan seslenme ve hitaplar onların değişik durumlarına göre çeşitlilik arz etmektedir. Kur'an'ın onlara hitabını onların nitelik ve davranışlarına göre anlamak doğrudur. Bazen sert, bazen yumuşak ve ılımlı olması onların durumuna göredir. İnkarcı ve kafirler hakkında sözü uzatmadan Kur'an'a başvurmakla anlaşılabilirler. Bunların genel karakteri Kur'an'ın getirdiği insanın yaratılış gayesine uygun hükümleri reddetmeleridir. İçinde buldukları toplumların fitrata zıt ve insanlığa aykırı gelenek ve görenek etkisinde kalan sapmalara bağlı kalıp onları düzeltmek istemeyen olanlar, kafir, inkarcı veya inatçı kimseler olarak bilinirler.

8.2 — b) İnanmış insanlar grubuna da Kur'an ayrıca özel şekilde hitapları, gene bunların da her türlü yöne eğilimli tabiatlarının değişik davranışlara sebep olmasına göre değişiklik ve çeşitlilik arz etmektedir. İnananlar grubu, Kur'an'ın getirdiği insanın tabiatına ve yaratılışına uygun olan hükümleri, yönlendirmeleri içtenlikle kabul eden kimselerden teşekkül eder. Bunlar, daha önce toplumda cereyan eden ve geçerli olan insan tabiatına zıt gelenek, görenek ve fikirlerden vazgeçebilen ve onların yerine en doğru, akla, mantığa, ilme en uygun olanı kabul eden kimseler olarak ortaya çıkarlar. Bu nitelikler Kur'an'ın tanımladığı inançlılardır. Böyle olmayıp toplumdaki alışkanlıklara, geleneklere, -bunlar din kisvesinde de olabilir- bağlı kalarak gerçekleri kabul etmeyen kim-

seler Kur'an'ın tanımladığı inançlılar dışında kalırlar. Kur'an, kendisine inananlara hitap edişinde kullandığı metot ve üslûbu, Kur'an'ın inanç ilkeleriyle kıyaslayarak anlamak doğru bir anlayışa götürür.

8.2 — c) Kur'an'ın hitap ettiği üçüncü grup insan kâfirlikle inançlılık arasında gel git davranışını sürdüren bazen kâfir ve bazen de mümin (inanmış) görünümü veren ancak Kur'an deyimiyile fikren, kalben, inkârcı ve şeklen, dış davranışı ile imanlı gözükken kimselere -ki bunlara ikiyüzlü- münafık denir- olan hitabı da gene onların değişik davranışlarına ve niteliklerine göre değişiklik gösterir. Onlara Kur'an'ın hitabını bu şekilde anlamak isabetli olur.

8.2 — d) Kur'an'ın Peygamberlere de ayrı hitabı bulunmaktadır. Kur'an'da zikredilen tarihî peygamberler ile Hz. Peygamber Muhammed de ayrı bir insan grubu teşkil ederler. Bu peygamberler diğer insan gruplarına yapılan hitap içine de girerler. Bunu daha başka bir ifadeyle söylersek, her grupta ayrı ayrı olan hitap bütün gruplara da hitap sayılır. Bu noktadan, bütün gruplar genel hitabın içinde birbirinin hitabı ile muhatap sayılırlar.

Ayrıca peygamberlere hitap bütün insanlara hitap kabul edilir. Eğer sırf peygamberin kendisine ayrı özel bir hitap olursa, peygamberliğin özelliği olarak değil, peygamberin içinde bulunduğu toplumun başkanı olarak gözönünde bulundurularak, toplumun başkanına ve Hz. Süleyman ve Hz. Muhammed gibi devlet başkanını sıfatı olan peygamberlerin, -peygamberliklerinin dışında- bir devlet başkanına hitap olarak görülmeli ve öyle anlaşılmalıdır. Buradan iki sonuca gelinir. Hz. Peygambere olan hitap bütün insanlara ve inananlara hitap sayılır. Kur'an'ın Hz. Peygambere hitaplarının böyle anlaşılmasında ihtilaf yoktur. İkinci olarak Hz. Peygambere özel hitaplar, onun özel şahsı için olmayıp toplum başkanı olduğu için, böyle hitaplar toplumların, devletin başkanı olarak anlaşılması Kur'an'ın felsefesine ve ruhuna daha uygundur.

9. Kur'an'ın anlatış felsefesi ve semantiğinin gerektirdiği -iktifa veya takâbuliyet ilkesi- gözönünde bulundurularak Kur'an'ı anlamak gerekmektedir. Burada iktifa kelimesini kullanmamız, eski bilginlerin terimi olduğunu göstermek içindir. Kur'an'ın anlatış metodunda bir ismi ve kelimeyi zikredince onun karşıtı ve

zıddı olan veya benzeri olan bir kelimeyi zikretmez, ama manasını kasteder. Mesela sıcaktan koruyan giysiyi zikredince, soğuktan koruyan giysiyi zikretmez ve sözü tekrar olacağı için birini zikretmekle yetinir.

Biz bu kuralı biraz daha genişleterek bir ilke haline koyduk ve buna tekâbuliyet ilkesi diyoruz. Tekâbul-karşıt, karşılıklı olma anlamına gelir. İşin içinde dengeli olma, birine verilen karşısındakine verilme esasını kabul eden ilke ve kuraldır. Bu da konuyu, meseleyi, kelimeyi veya hükmü tekrar etmemek içindir. Bir insan için verilen bir hüküm başka bir insan için de aynı derecede geçerlidir. Bu ilkenin sebebi şundur :

Bilindiği gibi Türkçe'de olmayan, ama başka dünya dillerinde olan ve hele Arapça'da daha geniş bir şekilde kullanılan dilin özelliklerinden biri de canlılarda olan dişilik ve erkeklik gibi cinsiyet farkı her kelimedede öyle kullanılır ki, cansız varlıkların isimlerine varıncaya kadar dilde yaygın bir kullanım ve kuraldır. Böyle erkeklik ve dişilik farkını kullanan batı dillerinde bir de erkeklik ve dişilikle nitelenmeyen varlıklar için -bu özellikle zamirlerde belli olur- üçüncü tip bir zamir kullanılır. (İngilizce'de «it» gibi). Arapça'da bu üçüncü nötr şahıs kullanımı bulunmamaktadır.

İnsan iki cinse ayrılmaktadır. Dişi ve erkek. Arapça'da bütün ve her türlü fiil çekimlerinde ve zamirlerde mutlaka bunların kullanılması şarttır. Eğer yanlış kullanılırsa, erkek dişi ve dişi erkek olarak algılanır ve anlaşılır. Hem erkek ve hem kadına işaret etmek veya hitap etmek istenildiğinde her ikisini de teker teker zikretmek zorunluluğu bulunur. a) Yalnız kadınlar sözkonusu ise yalnız kadın sıgası ve zamiri kullanılır, b) Yalnız erkekler sözkonusu ise yalnız erkek sıga ve zamirleri kullanılır, c) Her iki cins sözkonusu ise her iki cinsin sıgası ve zamiri kullanılır. Bu üçüncü durumda hem erkek ve hem kadın aynı hükümde birleşecekleri için her ikisini zikretmek hem tekrar ve dile ağırlık vereceği için edebî ve fasih sayılmamaktadır. Bunun için yalnız erkek sıga ve zamiri zikredilerek onun karşıtı olan kadın da kastedilmiş olur. Erkeği zikretmekle yetinilir ve onun dişisi de zikredilmiş hükmünü alır. Biz buna tekâbuliyet ilkesi diyoruz. Eskiler buna iktifa sanatı veya kuralı diyerek işaret etmişlerse de bizim gibi onu bütün Kur'an'ın benzer ifadelerine teşmil ederek ilkeleştirmişlerdir.

Bunu misallerle biraz daha açıklayalım :

9. 1— Mesela Kur'an'da genellikle bütün emirler ve yasaklar erkek sigası ile vuku bulmaktadır: İnanınız, namaz kılınız, oruç tutunuz, iyilik yapınız, zekât veriniz, zina yapmayınız, adam öldürmeyiniz gibi. Kur'an'a düşman olan ve Hz. Muhammed'le bundan dolayı savaşıp ölmeyi göze alanlar, çok fasih Arapça'ya vakıf olan putperestler bu tür ifadelerle hiç itiraz etmemişler, erkeklere olan bu emirlerin kadınlara ait olduğunu da anlamışlardır. Yoksa, işte Kur'an hep erkeklere hitap ediyor ve onlara önem veriyor, kadınlara hitap etmiyor ve onlara aldırış etmiyor diyebilirlerdi. Ama bu gibi ifadenin Arap dili edebî sanatı olduğunu bildikleri için birinin zikri ile yetinilmiş ve öteki de zikredilmiş sayılmıştır. İşte erkeğe verilen hüküm onun mukabilinde, karşı cinsten olan kadını içine aldığından dolayı buna tekâbuliyet, karşılıklı hükümle dengelenmiştir.

Burada, batı dillerinde olduğu gibi erkek (man) kadın karşıtı olarak alınmamış, insan anlamında (human) alınmış olduğu ve böylece insan hem kadına ve hem erkeğe şamil olduğu da söylenebilir.

9. 2— Bazı durumlarda yalnız erkeğe özelmış gibi ifadeler vuku bulmaktadır. Bunlarda en açık misal boşanma ile ilgili ayetlerde rastlanır. «Kadınları boşadığınızda» gibi Kur'an'ın ifadelerinde de tekâbuliyet ilkesinin uygulanması gerekmektedir. Boşama emri erkek sigası ile erkeğe boşamak yalnız onun hakkı değildir. Burada da iktifa, yani bir ibare ile yetinip öteki ve zıddı da kastedilmiş demektir. Buna göre kadın da boşayabilir. Aslında her ikisi boşama isteyebilir, anlamına alınmalıdır. Ama pek nadir fakihlerin dışında herkes boşamanın erkeğin hakkı olduğunu kabul etmiştir. Bu yanlıştır, ileride bunun tafsilatı gelecektir. İşte tekâbuliyet ilkesi veya iktifa sanatı bu gibi ayetleri açıklamakta ve anlamakta gereklidir.

9. 3— Kadın sözkonusu edilerek verilen bir hüküm de iki kadının şahidin bir erkek şahidin yerini tutması meselesidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kadının kadın olmasından ve dışı olmasından kaynaklanan bir hüküm değildir bu. Kadın şaşkın, dalgın olursa öbürü ona hatırlatır. Böylece birinin hatırlaması ile o bir tanesi yine erkeğe denk oluyor. Çünkü hatırlayanın şahitliği kabul ediliyor ve o şahit oluyor. Ancak unutma ve şaşır-

ma ihtimaline binaen aynı cinsten iki kadın şahit olmuş görülüyor. Şimdi buradaki tekâbuliyet ilkesi şöyledir. Burada zikredilen kadın cinsi, unutmaya veya şaşırma ihtimalinden dolayı iki kadın bir şahit tutuluyorsa, aynı şekilde unutan ve şaşırarak olan iki erkek de bir şahit yerine konur. Çünkü unutmak, yanlış yapmak kadının kadın olmasından değil, insan olmasındandır. Erkek de erkek diye unutmaz ve yanlış yapmaz değildir. O zaman unutabilen ve şaşırabilen iki erkek de bir şahit yerini alır.

Eğer kadının biri hatırlatır da öteki gene hatırlamazsa, o zaman tek kadın şahit olmuş olacak. Burada tekâbuliyet ilkesi uygulandığı takdirde kendisinden şüphelenilen bir erkek de yalnız başına şahitliğe yetmez. Ayrıca bir kimse şahit tutulurken nasıl bir kimse olduğu da önceden tanınmış olmalıdır. Kur'an'ı Kerim'in ifadesi çok naziktir. Delalete düşerse ,yani şaşırırsa, bu geniş anlamlıdır .Bunun içine rüşvetle veya başka sebeplerle yalan, yanlış söyletilebilirler. Bunun içine dediğimiz gibi tekâbuliyet ilkesine göre zayıf karakterli erkek de girer, kadın da.

9. 4— Cennette zevk ve neşe içinde olacak insanlar hep erkek sigası ile zikrediliyor. Kadınlar, erkekler için bir zevk kaynağı vasıtası olarak anlatılıyor diye Kur'an'a inanmak istemeyenler itirazda bulunuyor ve bazı inanmış kimselerin de aynı soruları sormalarına sebep oluyorlar.

İşte burada tekâbuliyet ilkesi daha açık olarak ortaya çıkıyor. Bir erkeğin kadından zevk almasının derecesi kadının erkekten zevk alma derecesine bağlıdır. İşte burada Kur'an erkeğin zevk almasını zikretmekle yetiniyor ve kadının zevk almasını da içeriyor, Erkek de kadının zevk alacağı niteliklere haiz olacaktır. Ancak dünyada evlenmiş, ya da evlenmemiş, yahut birkaç defa evlenmemiş ,yahut birkaç defa evlenmiş kadın veya erkeğin ahiretteki durumu ne olacaktır? sorusuna cevap vermek Allah'a aittir. Kur'an'da bu hususta tafsilat olmadığı için Kur'an'dan başka sağlam bir kaynak da olmadığına göre Kur'an'da olanla iktifa etmek yerinde olur. Çünkü bu bize bildirilmemiş Gaib ilimlerine girer. Bilinmesi gereken kadın ve erkek iyi insan, inanmış ve Allah'ın rızasını kazanmış iseler cennete girecekler ve orada herbiri dünyadaki kazandığı derecesine göre zevk-u sefa ve neşe içinde olacaklardır.

Cennette olan insanların zevk ve neşe içinde olacakları hep erkek sigası ile zikredilmesi kadınların zevk ve neşe içinde olma-

larından bahsedilmemesi (kadın sigası şeklinde) Kur'an'a itiraz ederek Kur'an'ın kadınlara önem vermediği propagandasını yapanlara ikinci cevap şudur: Cehennemde de erkekler ceza göcekleri kadın sigası ile olmadığını hiç düşünmemişlerdir. İşte orada da tekâbuliyet ilkesi şamildir. Bir erkeğe aynı günahdan ne kadar ceza verilecekse kadına da aynı suçtan o kadar ceza verilecektir. Kur'an'ın dünyada da kadın ve erkeğe aynı cezayı verdiği halde toplumun saçma geleneği tersini yapmaktadır. Buna ilerde temas edeceğiz.

İşte Kur'an'ı doğru dürüst ve Kur'an'ın felsefesi ve ruhuna göre, bütün insanlığa şamil olmak üzere anlamak için bu tekâbuliyet ilkesine önem verip onu incelemeli ve geliştirmelidir. Kur'an bu gibi ilkelere dayandığı için çok veciz ve çok manalı ve çok feshih ve hem de en belîğ bir kitaptır.

10. Kur'an, fertleri, toplumları ve ulusları nitelerken sosyal kanunları o yolla anlatmaktadır. Yoksa gayesi, tarihî bilgi vermek veya bir ulusu övmek ve yermekten ibaret değildir. Onlar, anlatmak istediği sosyal kanunlara birer misaldir. Kur'an olaylarla misal vererek anlatmanın en iyi anlatım metodu olmasını vurguluyor ve uyguluyor. Bu kanunlarda psiko-sosyal sebepler hakimdir. Bu hem fertler ve hem toplumlar için böyledir. Mesela kitaplardan öyle kimseler var ki, bir kantar altın versen onu sana öder, öyleleri de var ki, bir lira versen, başına dikilmedikçe sana ödemez, derken bu tutum bütün insanlarda bulunabilen bir kanundur. Müslümanlar içinde de her iki türlü vardır. Başka milletlerde de. İşte Kur'an böylece bir sosyal kanunu anlatıyor, sadece kitaplılar hakkında bilgi ve hüküm vermiş olmuyor. Geçmişten geleceğe örnekler ve mesajlar veriyor. Kur'an kimden bahse derse etsin, asıl gaye geçmiş, vuku bulmuş bir olayı bildirmek olmayıp bir ahlâkî ilke ve davranışı sergilemek istiyor. Kur'an'ı doğru ve geleceğe ışık tutacak şekilde anlamak için onu zikrettiği ve örnek verdiği olayların üstüne yükseltmek ve dışına çıkarmak şarttır. Böyle yapılmazsa, geçmiş olaylar içinde kalır, gelecek için geçerliliğini yitirir. Şimdiki müslümanların durumu buna en canlı kötü örnektir. Böylece Kur'an-ı Kerim geçmişin olaylarıyla donup kalmaz, geleceğe doğru akıp gider ve insanlığın beklediği hareketliliği ve mutluluğu vermeye devam eder.

11. Kur'an'ın her ayetinin bulunduğu yere göre anlamak ve her ayetin anlattığı durumu insan toplumlarının ve topluluklarının

dan birini anlattığını düşünerek ve hesaba katarak anlamak bir ilke ve kaide olarak uygulanmalıdır.

Toplulukları ve toplumları ayrı ayrı anlatan her ayeti bir birim ve ölçü kabul edip onun nitelediği topluluğu veya toplumu ayrı özel bir durum olarak değerlendirmelidir. Böylece her âyet değişik durumda olan her toplumu ele almış ve onun hakkındaki hükmünü ona uygulamakla, bütün insanlık topluluklarını ve toplumlarını kuşatmış olur. Bu, değişik zamanda tek bir toplumun değişmesine de uygulanabilir.

Kur'an'ın değişik olaylara ve değişik zamanlara göre değişik ifade ve üslûpla inmesinin hikmeti ve felsefesi bu olabilir. Değişik zamanda aynı veya değişik toplumların durumlarına göre değişik hükümlerin öğretilip bildirilmesinin en güzel örneği verilmiş olur, böylece...

Bir konuda olduğu görülen ayetlerin hepsini biraraya getirerek, tek bir durum tespit etmek, o durumu niteleyerek bir çerçeve içine almak, ayetlerin buldukları siyak ve sibak (context) felsefesine ve ruhuna aykırı olur ve her ayet birden çok durumu ayrı ve müstakilen açıklarken, bu sefer bütün ayetler tek bir duruma bağlanıp inhisar altına alınmış olurlar.

Bütünleştirme, birçok ayetin hükmünü bire indirme suretiyle de o ayetlerin hükmünü iptal etme gibi bir durumla karşılaşmış olur. Ayetlerin anlam ve hükümlerini birleştirmeden, onların felsefesini ve ruhunu, amaçladıkları hedefi birleştirmekle gayede asıl evrensel bütünlüğe gidilmiş olur.

Ayrıca böyle bir anlayışın getireceği sonuç, her ayetin anlattığı ve ele aldığı toplumun her an var olması gerekmez. Başka ayetler, mevcut toplumları çerçevesine aldığı gibi başka bir zamanda ortaya çıkacak bir toplumun durumunu da, öteki ayet karşılamış olacaktır.

İmanla ilgili birkaç ayeti örnek vererek bu ilkeyi açıklamak istiyorum.

Mesela «Rabbim Allah deyip dürüst olan kimseler cennete girecekler» (1).

(1) Fussilet 41/30

Bu ayet, dünyada insan toplumlarından uygun düşeceği bir toplumu anlatıyor. Böyle olan bir toplumdaki İslam'ın diğer emirleri istenmiyor. Böyle bir topluluk da bulunabilir.

Başka bir ayet de;

«İnananlar, Yahudi olanlar, hıristiyanlar ve sabîilerden Allah'a ve Ahiret gününe inanıp yararlı iş işleyenlere korku ve üzüntü olmayacaktır» (2).

Bu ayet de açıkladığı toplulukları belirlediği niteliklerle bir insan toplumu ve insanların bir durumu olarak değerlendiriyor ve bunlardan başka birşey istemiyor. Yalnız Allah'a ve Ahirete inanmak isteniyor.

Başka bir ayette de;

«Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize itaat ve kulluk edin ki, ona saygı göstermiş olursunuz» (3).

Bu ayet bir bakıma bütün insanların içeriyor ve diğer yandan onlardan tek birşey isteniyor. Allah'a saygılı olmaları. İnsanlar ifadesi ve hitabı her ne kadar çok geniş ve bütün insanları içine alıyorsa da vakıada Allah'a sadece saygılı olabilecek kadar bir bilgiye ve kapasiteye sahip olan bir topluluğu ve toplumu hedeflemiş ve onun durumunu belirlemiş oluyor. Demek sadece Allah'a inanmak yeterli oluyor. Bunun da uygulanacağı toplum var.

Diğer bir ayette;

«Ey inananlar! Allah'a, elçisine ve elçisine indirdiği Kitaba ve daha önce indirdiği Kitaba inanın, Allah'ı, meleklerini, Kitaplarını, elçilerini ve Ahiret gününü inkâr edenler, pek yanılmış olurlar» (4).

Bu ayet de anlattığı ve anlattığına uyan topluluğa ve topluma sesleniyor ve onların durumunu bildiriyor. Bu toplum ile önceki ayetlerin toplulukları ayrı ayrıdır. Ama dikkat edilecek olursa, herbirinin hedeflediği felsefe ve amaç aynıdır. Herbiri değişik topluluklar oldukları halde hepsi aynı yöne ve felsefi ruha yön-

(2) Bakara 2/62

(3) Bakara 2/21

(4) Nisa 4/136

lendiriliyorlar. İşte bütünleşme ve evrensellik böylece ruhta ve felsefede gerçekleşiyor. Demek ki bu ayette zikredilenlere inanması gerekli olan toplum var.

Konuyu daha fazla uzatmadan bir ayet daha zikretmek istiyorum.

«İyi insan, Allah'a Ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanıp sevgisi üzerinde olduğu malı, yakınları, yetimlere düşkünlere, yolda kalanlara, muhtaçlara, boyunduruktan kurtarma uğruna veren, namaz kılan, zekât veren, sözlerini tutanlar, zorda, darda ve savaş anında sabredenler dürüst ve saygılı kimselerdir» (5).

İşte bu ayet de bir topluluğu ve toplumu anlatıyor. Bu toplum, bunları öğrenecek durumda olan bir toplumdur. Bunların hepsini yaparsa, tam olgunluğa eren mutlu ve iyi insanların teşkil ettiği toplum olur. Bunların içinde ne kadarını yaparsa, o ölçüde iyi toplum ve ne kadar az yaparsa, o derecede düşük, aşağı bir toplum olur. Bu sırf bir fıkıh, kelâm ve hukuk kuralı değil, bir sosyal kanundur. Burada, başka ayetlerde olduğu gibi inanma öne alınmış ve temel esastır. Ama toplumu meydana getiren ondan sonraki amelî niteliklerdir. Temelsiz ev olmayacağı gibi evsiz temelin de ne kadar faydalı olacağı tartışma konusudur. Onun için iman temel esası, ameller binayı teşkil eder.

Burada inanç ve amel esaslarını anlatan bu ayet de bu bilgilerin kendisine doğru olarak ulaştığı toplumdur. Önceki ayetler ise kendilerine ancak o kadar bilginin ulaştığı toplumlardır ve o kadarla zorunludurlar. O bilgileri de ancak akılları ile elde edebilirler. Kur'an onları bu bakımdan sorumlu tuttuğu için mükâfatlandırıyor.

12. Kur'an'da zikredilen bir meseleyi anlamak için, o konuda ne kadar fikir ileri sürülmüş ve araştırma yapılmış ise, imkân nisbetinde onları okuyup anlamak, onları sınıflamak, ihtimalleri sıralamak lâzımdır. Bunlar, müslüman âlimler tarafından yapılmış olan çalışmalar olabileceği gibi müslüman olmayan âlimler tarafından yapılan ilmî çalışmalarını ve fikirlerini de ihtiva eder. İlmin özel vasfı tarafsız ve denetlenebilir olmasıdır. Herkes burada birleşir. Herhangi bir kimsenin inancını ve ideolojisini ilmine

(5) Bakara 2/177

karıştırır ve ona göre ilme yön verirse, kolayca anlaşılır. Bunun için ilimdeki yanlışları düzeltmek kolay ve mümkündür.

Böylece tarafsız bir çalışmayla ilim ve fikir verilerini derleyip inceledikten sonra o hususta, Kur'an'da mevcut ayetleri de biraraya getirip önce kendi aralarında mukayeseli bir anlamaya ve incelemeye gitmek gerekir. Sonra onlardan elde edilen neticeleri ilim verileri ile karşılaştırmak suretiyle Kur'an'ı anlamak daha sağlam bir ilkeye dayandırılmış olur.

Kur'an'ın aynı konuda birkaç ayeti varsa, onlardan herbirinin, ilmî veriler veya fikrî ihtimallerden hangileri ile beraberlik gösterdiği, yardımlaşıp birbirini desteklediği ve tersine zıt olduğu da şüphesiz değerlendirilmeli ve incelenmelidir. Bu hususta bir önceki ilkeyi de gözönünde bulundurmalıdır. En sonunda varılmış olunan sonucu, Kur'an'ın maddi (lafzî) ve manevi (ruhî-felsefî) bütünlüğü içine yerleştirmelidir ki, Kur'an'ın felsefî ve amacının bütünlüğü kendi ilkeleri arasında mantıklı ve tutarlı bir sistem oluştursun.

13. Dil yönünden Kur'an'ın anlaşılması için takip edilmesi gereken dil çalışmalarındaki esaslar :

a) Dilin ögesini teşkil eden kelime olduğuna göre kelimenin aslını, kökünü, ilk vazedilişinde kullanıldığı manaları ve zamanla aldığı manaları, kendisinde tüketilen kelimeler yoluyla kazandığı manaları, türemişlerini ve çekimini, etimolojik yapısını iyi incelemek ve öğrenmek lâzımdır.

b) Kelimenin cümle içindeki yerine göre aldığı manaları, kullanılabildiği farklı anlamları iyi tespit etmelidir.

c) Ayrıca cümlenin içinde bulunduğu metnin bir önceki ve sonraki cümlenin anlamına göre aldığı anlamın ne olabileceğini, siyak ve sibak (context) durumuna göre kazandığı kavramı bilmeye ihtiyaç vardır.

d) Bunların hepsinin bilinmesinden sonra ortaya çıkacak sonuç, mananın, Kur'an'ın diğer sözlü (lâfzî-nassi) ilkeleri ve manevi ilkeleri ile karşılaştırılmalıdır. Kur'an'da açıkça ifade edilen ilkelere sözlü (lâfzî) ilkeler diyoruz. Bunun dışında Kur'an'ın bü-

tününden anlaşılan ve çıkarılan Kur'an'ın ruhunu temsil eden ilkelere de manevi ilkeler diyoruz. Sözlü ilkeler yorumlanabileceği için yüzde yüz kesinlik ifade etmeyebilirler. Ama manevi ilkeler, yorumlanmadıkları için yüzde yüz kesinlik ifade ederler. (Yalnız bunlarda uygulama esnasında katı ve sert değil esneklik gösterilebilir.)

14. Kur'an'ı doğru ve gerçek gayesine uygun anlamak için ilmi metot ve zihniyete sahip olmak lazım. İlmî metot ve zihniyet herşeyden önce tarafsız olmayı ve sonra bir hükmün amacını iyi öğrenip ona göre onu incelemeyi ve ondan sonuçlar çıkarmayı ve bu ikisini de içine alan samimi, iyi niyet sahibi olmayı ve düşmanca tavır ve tutum içine girmemeyi gerektirir.

İnsanoğlu için, burada ileri sürülen şartlara uymak çok zordur. Bu zorluğundan dolayıdır ki, Kur'an bu şartlara uymayı dinî hüküm ve ilkeler içine koymuş ve ona en büyük ibadet sevabı vermiştir.

Çünkü böyle dürüst davranmayan, doğru ilim yapmayan, ilmi kindarlığını, düşmanlığını tatmin için kullanır ve insanları felâkete, yalana, yıkıma, zihnen ve bedenen anarşiye sürükler. Kur'an-ı Kerim, hiç kimseden taraf değildir. O haktır ve herkes haktan yana olur. Gerçek ve hak, kimseden yana olmaz. Gerçek ancak sabit ve değişmez olduğu için, herşey ve herkes gerçekten yana oldukça, doğruluğa ve değerli olmaya layık olur.

İnsanoğlu gerçekleri yanıltmaya ve sapıtmaya çok yeteneklidir. Bildiği gerçeği olduğu gibi anlatmaz. Onu daha önce, ana baba, çevresinden, eğitim ve öğretiminden öğrendiği yanlış, kötü niyet ve düşmanca fikirlerine ve bunlara göre hayatta sağlamayı düşündüğü şahsî menfaatlara göre anlar, yorumlar ve başkasına anlatmaya, telkin etmeye çalışır. Hakkı batıl, batılı hak göstermek için elinden gelen mahareti ve hüneri gösterme temayülünde olan insanın yola gelmesine, kendi aleyhine de olsa doğruyu söylemesine ve dürüst davranmasına, sözünde ve işinde iffetli ve namuslu olmasına Kur'an en büyük önemi vermiştir.

Bu ilke, hakkında teker teker çeşitli terim ve kelimelerle mevcut açık ayetlerden ayrı olarak, Kur'an'ın bütününden çıkarılan en genel anlamda bir ilke olup başka şekilde yoruma, tevile imkân vermeyecek kadar, açık ve kesindir. Bunun için biz diyoruz

ki, Kur'an'da sözle ifade edilen ve anlatılan ilkeler olduğu gibi ayrıca sözle anlatılmayan fakat, Kur'an'ın bütününden çıkarılan, anlaşılman manevi ilkeler de bulunmaktadır. Bu doğruluk ve iyi niyet ilkesi bu iki tür ilkeyi kaplamaktadır.

Bundan dolayıdır ki, Kur'an hakkında ve herhangi bir ayeti hakkında fikir ileri süreceğ kimse Kur'an'ın bütünlük ilkelerini iyi öğrenip onlara göre diğere ferdi, bireysel ve cüzi meseleleri anlamaya çalışmakla yükümlüdür. Bu davranış, yalnız Kur'an için olmayıp her türlü kitap ve her türlü ilmî meselenin incelenip öğrenilmesi için, ilmî metodun gereğidir.

Herhangi bir kimsenin dürüst, iyi niyetli ve ilmî zihniyet ve metod sahibi olduğu, kendi sözüne kanarak tespit edilemez, yazdığı, yaptığı işe göre başkası tarafından değerlendirilmelidir.

15. Kur'an'ın doğru ve iyi anlaşılmasında takip edilmesi gereken metotlardan biri de Kur'an'da neshin bulunmadığını gözönünde bulundurmak esas alınmalıdır.

Kur'an'da neshin bulunduğunu kabul edenler, iki gruba ayrılabilir. Birincisi, neshin çok az olduğunu ve birkaç ayete inhisar ettiğini ileri sürenlerdir. İkinci grup ise neshi alabildiğine çoğaltanlardır. Neshin terim manası, bir sonraki ayetin bir önceki ayetin manasını, hükmünü ilga etmesi, kaldırması, ve yok saydırmasıdır. Hükmü kalmayan bir önceki ayetin Kur'an'da tekrar zikredilmesinin hikmetini, teberrük yani bereketlenme olarak veya başka bir ifadeyle tarihî bir olay olarak, hükümlerin seyrini ve gelişmesini değerlendirme kabul ederler.

Kur'an'da neshin olmadığını kabul edenler, Kur'an'ın her söz ve kelimesinin anlamının ve hükmünün her an geçerli ve yürürlükte olduğunu, Kur'an'da hükmü ve anlamı ilga edilmiş bir ayetin bulunmasının Kur'an'ın felsefesine ve görevine aykırı olduğunu savunurlar.

Biz de Kur'an'da neshin bulunmadığını savunuyoruz. Burada şuna işaret etmekle, doğru ve yanlış anlaşılmaya fırsat vermemiş olur. Dinde nesih vardır. Ama bugün bizim elimizde olan Kur'an'ın içinde nesih yoktur. Yani manası, anlamı iptal edilmiş, kaldırılmış hiçbir ayet yoktur.

Kur'an'da neshih olduğunu ileri sürenler ,Kur'an'ın ayetleri arasında çelişiklik ve hükümlerinde tenakuz buldukları için, bu görüşe gitmektedirler. Çünkü, çelişiklik olmalı ki, iki ayetin hükmü ve anlamı birbirine zıt olmalı ki, biri diğerini götürsün, kaldırsın. Burada tarihi bir sorun, neshih savunanların başına dert olacaktır. Birbirine zıt olan ayetlerin iniş tarihleri bilinmelidir ki, sonra gelen öncekinin hükmünü kaldırsın. Birçok ayette bu sorunun cevabı yoktur. Eğer, neshih kabul edenler, akıllarını biraz çalıştırmış olsalar ayetlerin arasında çelişiklik olmadığını göreceklerdir. Çünkü her ayetin kendine göre bir anlamı, sebebi ve hükmünü verdiği ayrı bir durum bulunmaktadır. Her ayet bir sorunu çözmekte ve bir duruma ışık tutmaktadır.

Kur'an'da neshih olmadığını kabul edenlere göre her ayet bir duruma hitap ediyor olunca, bütün ayetler, bütün durumlara hitap etmiş oluyor ve onların hükümlerini belirtiyor ve onlara açıklık getirerek sorunlarını çözüyor.

Burada çok önemli bir noktaya işaret etmek gerekiyor. Ayetleri birleştirip tek bir durum tespit etmek yanlıştır. Aynı konuda imiş gibi görünen ayetler bile kendi aralarında başka ve değişik durumları ele alıyor ve onlara açıklık getiriyor ve hükmünü ona göre veriyor. Bu, insanın bütün toplumlarını tek bir duruma sıkıştırmak yerine, ayrı toplumlara ve onların da değişen durumlarına cevap vermiş oluyor.

Başka yerde açıklama fırsatı bulana kadar, şuna değinmek istiyorum. Kur'an'ın toplumla ilgili bütün ayetlerinin her toplumda bir anda uygulanması şart değildir. Bu, ayetin hükümsüz ve geçersiz olduğu anlamına alınmamalıdır. Yoksa, neshih fikrine gidilir. Ama ileride ve gelecekte ya da o anda bilinmeyen herhangi bir toplumda veya şimdiki toplumun gelecekte değişecek durumunda uygulanabilecektir. Bu önemli bir ilke anlayışıdır. Böylece Kur'an zaman aşımına da uğramaz. O, zamanı ve mekanı ancak bu suretle kolayca aşar.

16. Kur'an'ı doğru anlamamanın ilkelerinden biri de din kültürü ile Kur'an'ı birbirinden ayırma şartıdır.

Kur'an'ın ne olduğu bilinmektedir. Elde Kur'an diye bilinen ve tanınan kitap hiç başka bir kitapla karıştırılamayacak şekilde bellidir. İşte o kitap Kur'an'dır.

Din kültürü ise, din adına insanların söyledikleri sözler, verdikleri hükümler, ileri sürdükleri fikirler, uydurdukları hikayeler, masallar vesairedir. Bunlar içinde Kur'an'dan veya sağlam hadislerden çıkarılan, anlaşılan, içtihatla çıkarılan hükümler ve fikirler de din kültürüne girer. Bunlar birer dini kültürdür. Din adına ve dini bir hava verilmeyen kültürü, dini kültürden ayırmak gerekir. Gerçek dinin bu, laik kültür diyelim, kültür hakkında bir değer hükmü vermesi ayrı bir meseledir. Bu değer hükmü onu din kültürü yapmaz.

Din kültürü, din değildir. Her an ve her zaman değişebilir genişler ve gelişir. Hz. Muhammed'in zamanından günümüze kadar Hz. Peygamber'in içtihatlarından başlayarak kim olursa olsun, söylediği söz, verdiği hüküm, ileri sürdüğü görüş -Kur'an'a da dayansa- dini kültüre girer ve din adını almaz, din kültürü adını alır.

Din kültürü ile din arasında şu fark vardır :

a) Din Kültürü, zamana, mekana, şahıstan şahısa, topluma ve toplumun gelişmesine, sanatının bilgisinin artmasına ve ilerlemesine göre değişir, gelişir ve temelden de değişikliğe uğrayabilir. Dini yönden bu değişime hiçbir engel bulunmaz. Çünkü kültür, dini de olsa, insanın ürünü ve ortaya koyduğu iştir, fikirdir.

d) Din, nas (ve metin) olarak değişmez. Şüphesiz, bu değişmezlik yalnız Kur'an'ın lafızları ve sağlam hadisler için sözkonusudur. Kur'an'ın bir ayetini ve bir kelimesini değiştirmek ve yanlış olduğunu düşünmek, Kur'an'ı bütün ile kabul etmemek sayılır. Aslında hiçbir kitabın hiçbir cümlesi ve kelimesi müellifinden başkası tarafından değiştirilemez. Kur'an'ı da ancak peygamber göndererek Allah değiştirebilir. Kur'an'da artık peygamber gönderilmeyeceği söylendiğine göre Kur'an değişmez olarak kalacaktır.

c) Bunun için din kültürünü din sayıp dinden ayrılmaz bir öge olarak kabul etmek, İslam'a göre yanlıştır. Bu durumda beşer ürünü olan birşeyi Allah sözü ile aynı ayarda tutmak olur ki, Kur'an'ın ifadesine göre bu Allah'a eş ve eşit bir Tanrı ortaya koymak sayılmıştır.

d) Din metni, değişmez ve değişikliğe uğramaz derken, bilginin, kültürün ilerlemesi, gelişmesine göre insanların ihtiyaçları

çoğalır, anlayışları genişler. Buna göre de dini yeniden anlamaya ve yorumla yönelirler. Dinî metni anlama değışir, gelişir ve genişler. Buna din izin vermektedir. Çünkü din, insanlar beraber yaşayacağı için onun günlük ihtiyaçlarına cevap vermek ve sorunlarını çözmek zorundadır. Yoksa değışen insan hayatına ayak uyduramaz ve hayattan çekilir. Böylece insanoğlu ruhî bakımdan bunalıma girer. Oysa, din, insanın yalnız öteki dünyada değil bu dünyada da mutlu olmasına yardım için gelmiştir. Dinin her zaman insanın yardımında olabilmesi için insanla beraber ve onun gelişen anlayışına göre esneklik göstermek durumunda olacaktır.

e) İslâm dininin Kutsal kitabı olan Kur'an hiç insan sözü karışmadan ayakta durduğu için, İslâm'da din kültürü ile Kur'an'ı birbirinden ayırmak çok kolay olduğunu söylemek bile gereksiz bir söz olur. Vahye dayanan Yahudiliğın Kutsal Kitabı Tevrat ile Hıristiyanların Kutsal Kitabı İncil vahiy aslını olduğu gibi muhafaza edemeyip insan sözü ile karıştıkları için, bu iki dinde din ile din kültürünü birbirinden ayırmak imkânı kalmamıştır.

f) Müslüman olanlar din kültürü ile dini birbirinden iyi ayırdetmeleri gerekir ki, din kültürüne din diye sarılıp kültürün değışmesi gereken kısımlarının değışmeyeceğini iddia ederlerse, toplumun her yönden ilerlemesine engel olurlar ve dini dünya işlerinden ayırmak zorunda kalırlar. Din düşmanlarının dine saldırmalarına sebep olurlar. Din düşmanlarının, din kültürünü din sayarak dine saldırmaları halinde, onlara, saldırdıkları meselenin din olmadığını ve insanların kültürü olduğunu söyleyerek cevap vermelidir.

17. Şeriat ve Fıkıh ayrımı yapıldıktan sonra, arı yalın ve yansız bir zihinle Kur'an'ı anlamaya gayret etmelidir.

Şeriat kelimesi Kur'an'da geçmekte ve Kanun anlamında kullanılmaktadır. Hangi kimseye isnat ediliyorsa onun Kanunu demek olur. Fransız şeriatı, İngiliz şeriatı, Türk şeriatı, Hamurabi şeriatı denebilir. İslâm'a ve Allah'a isnat edildiğı zaman da İslâm şeriatı, Allah'ın şeriatı yani Allah'ın Kanunu anlamına gelir. Kur'an'da şeriat Allah'ın, insanların hür iradelerine göre hareket etmelerini anlatan kanunu demektir. Kur'an'da şeriat karşılığında veya paralelinde Allah'ın sünneti tabiri de geçmektedir. Bu sünnet terimi şeriatın dışında tabiat ve sosyal kanunları anlatır. Bu sünnet kanunlarını insanlar kendi lehlerine veya aleyh-

lerine çevirebilirler, ama onları kendileri yapmaz. Şeriatı iradelerine hitap eden kanunları kendileri işler ve fiilleştirirler. Bunlar, insanın hür iradesine bağlıdır.

Bu bakımdan şeriat her ne kadar bazı kimseler tarafından iman esaslarına teşmil edilmek istenirse de, Kur'an'ın kullanılışı amelî hükümlerle ilgilidir. Bundan anlaşılan şudur. İnsanın bedeni ile yapabileceği veya kaçınacağı işler ve fiillere ait hükümleri gösteren İslâmî sisteme ve kanunlara şeriat denir.

Fıkıh ise sözlük anlamında anlayış demektir. Sözlük anlamında Kur'an'da kullanılmıştır. Aynı kökten gelen türemiş bir kelime olan tefakkuh, öğrenmek ve anlayarak öğrenmek manasını ifade eder.

İslâm'ın ilk döneminde -Hz. Peygamber'den sonra-, fikir ve görüş anlamında görmekten gelen «rey» kelimesi kullanılmıştır. Biri diğerine, fikrin ve görüşün nedir, diye sorardı. Sonradan ikinci ve üçüncü nesilde, Hz. Peygamber'den yüz ve yüzelli seneden sonra bu «rey» kelimesi terkedilip fıkıh (anlayış anlama) kelimesi kullanılmaya başlamıştır.

Bu kelime müctehitler tarafından ayrıca terimleştirilerek özel bir manaya hasredilmiştir. Buna göre fıkıh: Kur'an'dan ve sağlam hadislerden çıkarılan, anlaşılan hükümlere denmiştir. İnsanların sosyal, dini, siyasi, iktisadî vesaire gibi işlere dair dinin hükümünün ne olduğunu öğrenmeleri için, müctehitlerin, imamların Kur'an'dan ve sağlam hadislerden anlayabildikleri ve çıkarabildikleri hükümlere ihtiyaçları vardı. Şüphesiz, herhangi bayağı bir kimse kendini ilme vermiş biri gibi anlayamazdı. İşte âlimlerin Kur'an ve sağlam hadislerden anladıkları bu hükümler fıkıh adını aldı ve yazıldıkları kitaplara fıkıh kitabı dendi. Söylemeye gerek yoktur ki, bu fıkıh kitaplarında bazen hükümleri çıkardıkları ayet veya hadisleri gösterirlerdi.

İşte fıkıh bundan sonra şeriat yerine geçti. Fıkıh kitaplarındaki her hüküm ayete ve hadise de dayanmıyor ve başka sebeplere dayanıyordu. Ama imamlar, müctehitler ve âlimler ister ayet ve hadis olsun, isterse başka kaynaklar olsun, aynı kaynağı kullandıkları halde, anlamakta ve hüküm çıkarmakta ayrılıyorlardı. Herbirinin anlayışı bazen birleşiyor idiyse de çoğu kez birbirinden ayrı idi. Böylece mezhepler ortaya çıktı ve her mez-

hebin fıkıh kitabı ayrı oldu. Bu suretle fıkıh şeriatın yerini alıp şeriat sayılınca fıkıh (anlayış) da ayrılınca her mezhebin şeriatı da ayrılmıştı.

Yalnız fıkıh metodunda fakihlerin (hüküm çıkararı), âlimlerin affedilmez bir hatası oldu. İlk imam ve müctehitler her zaman Kur'an'a ve hadise başvurdukları halde, sonra gelenler bu ilkeyi uygulamayı terkettiler. Artık Kur'an ve hadis kalmadı, sadece kendilerinden önce geçen kendi mezheplerinin imamlarının sözlerini şeriat saydılar ve onlara saplanıp kaldılar.

Bundan sonra icthad yasaklandı ve önceki büyük imamlarda bile gerçekleşmeyecek şartlara bağlandı. Hayat akıp giderken İslâm toplumu çok değişik yerlere ve milletlere yayılırken, bu gelişmelerin ve değişmelerin hesaba katılmadığından İslâm toplumları aynı durumda donmuş kalmışlardı. Bu hususta yapılan çalışmalar, şartlara verilen cevaplar çok cüzî ve basit meseleler içinde sıkıştı kaldı ve bu durum zihnen bile her yerde ve fiilen bazı toplumlarda devam etmektedir.

İslâm toplumlarının bugünkü acıklı duruma düşmelerinin ana ve baş sebebi her zamana ve mekâna göre değişmesi gereken fıkıhın şeriat olarak adlandırılmasıdır. Şeriat nasları çok geniş anlamli ve az oldukları için onların her zaman ve mekâna göre anlaşılma esneklikleri ve kabiliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislere verilen manalarının yanlışlığı ortaya çıkması bulunduğ gibi, bazı ayet ve hadisler de fıkıha alınmamıştır. Çoğu kez de hadis olmayan sözler hadis sayılmıştır. Bu yanlış hadislere dayanarak yanlış hükümler verilmiştir.

Şimdi yapılacak iş şudur :

a) Fıkıh şeriat sayılmayacaktır.
b) Şeriat yalnız Kur'an ve sağlam hadislerdeki hükümlere denecektir.

c) Fıkıh da okunur ama, temel dinî hüküm ihtiva eden anlamda olmayıp eski âlimlerin neler söylediğini sadece öğrenmek için olur.

d) Yukarıda dinî kültür ile fıkıh aynı anlamda olarak, onlardan istifade edilir. İstifade edilmeyen terkedilir ve onun yerine yeni hüküm çıkarılır. Doğrusu ve yanlış ayırılır ve ayıklanır.

e) Fıkıh ve dinî kültür tenkit edilir, yani yanlışlığı söylenir ve yanlış olduğu ortaya konabilir. Bunda dinî bakımdan bir sakınca bulunmaz. Aslında her mezhep başkasına karşı bunu yaptığı gibi bazı akıllı ve bilgin mezhep âlimleri de kendi mezhepleri içinde bunu yapmışlardır. Ancak bunlar çok az olduklarından etkili olamamışlardır.

f) Kur'an ve hadis şeriat sayıldığı için, Kur'an ve hadisin yanlış olduğu bir müslüman tarafından söylenemez. Fakat, onları başka şekilde anlamaya, yorumlamaya ve bu hususta akli kullanmaya imkân ve yol vardır. Yani onlar inkâr edilmezler, ama yoruma tabi tutulurlar. Onlarla alay edilmez ve küçümsenemezler.

g) Bunlardan dolayı dinî hüküm, gelenek veya ilke olduğu bilinen ve öyle kabullenilen bir hükmün hakkında daha ilmî ve sağlam konuşabilmek için önce onun kaynağını iyi araştırmak lâzımdır. Fıkhi içtihadî bir hüküm ise, yani bir müctehidin veya imamın anlayışı ve fikri ise, onun yanlış veya doğru olma ihtimallerinden yanlışlığı açık ise, hemen onu reddetmekte tereddüde ve şüpheyeye gerek yoktur.

Ama doğrudan ayete ve sağlam hadise dayanıyor ise, ayeti ve hadisi inkâr etme olanağı olmayacağı için onların iyi anlamaya ve zikrettiğimiz bu ve başka ilkelerin ışığında yorumlamaya çalışmak en doğru bir yol olur.

18. Kur'anı anlamada sünnet ve hadisin etkisi de incelenmelidir. Sünnet ve hadis sözcüklerinin bazen aynı ve bazen ayrı anlamda kullanıldıkları gibi bazen de birleştikleri vakıdır. Semantik olarak, sünnet, adet, gelenek, görenek, birkaç defa yapılan veya yapılagelen bir anlamdadır. Bunda iş, fiil esastır. Hadis ise söz söylenilen söz demektir. Sünnet işle ilgili, hadis dil ile ilgilidir.

Dinde sünnet dendiğinde Hz. Muhammed'in yaptığı iş, hadis deyince de söylediği söz anlaşılır. Bazen sünnet, hadise şamil olarak da kullanılır. Aslında hadis bir iş yapmaya ait olabilir. Bu durumda hadis bir işi, sünneti ifade etmiş olur. Sünnet, iş de ifade edilip anlatıldığında hadis ile sünnet birleşmiş bulunur. Çoğu kez, sünnet yani Hz. Peygamberin yaptığı iş veya yaptırdığı amel, sahabe tarafından anlatıldığı için, bunu sünnet saymak daha doğrudur. Çünkü sünneti sözle ifade eden Hz. Peygamber değil, sa-

habedir. Hadis bir defa söylenmiş olmasıyla hadis sayılır. Sünnetin sünnet olabilmesi için adet haline gelmesi, yani birkaç defa yapılması gerekir. Çünkü sünnetin semantik ve etimolojik anlamı bunu ifade eder.

Hız. Peygamberin bir defa yaptığı işi, ayrıca sözü ile de pekiştirmiş ise, o söz, hadis sayılacağı için, yaptığı işin kıymeti amelîyesini anlatmış olur.

Hız. Peygamberin yaptığı her iş dinî bir iş sayılmadığı gibi her sözü de din sayılmaz. Dinî sayılmamasının anlamı, o işi yapmayan veya o hadise göre hareket etmeyen kimse, dinî bir günah işlemiş veya dine karşı gelmiş olmaz.

Eski bilginler bunlar üzerinde durmuşlar ve ayrıntılarla anlatmışlardır. Daha çok Hız. Peygamberin bir insan olarak, yemesi, içmesi, gezmesi, uyuması, istirahat etmesi gibi işlerinde onun gibi yapmak, din sayılmadığı ifade edildiği halde, hadislerinden hangisinin din sayılmadığı üzerinde fazla durulmamıştır.

Burada Hız. Peygamberin bilgi kaynağı üzerinde birkaç kelime söylemek ihtiyacı ortaya çıkıyor.

Hız. Peygamberin bilgi kaynaklarını şöylece tasnif etmek doğrudur.

1. Allah'tan aldığı vahiy,
2. Kendisinin tecrübesi ile elde ettiği bilgi. Bunu şu kollara ayırmak mümkün.
 - a) Beş duyu organı ile elde ettiği algılar ve bilgiler.
 - b) Başkasının tecrübelerinden veya başkalarını müşahade etmekten ve onlardan elde ettiği haberlerden kazandığı bilgi.
 - c) Kendi aklî muhakemesi ile ulaştığı bilgiler.
 - d) Kur'an-ı Kerim'i anlamak ve ondan istinbat ve istidlal etmekle ulaştığı bilgi. Kur'an-ı Kerim Hız. Peygamberin bu bilgisine hikmet (anlama-sezgi-sünnet) demektir. İşte sünnet ve hadis de bir yönden bu hikmete (Kur'an-ı anlayışa-sezgi) girmektedir.

Şimdi Yüce Allah'tan aldığı vahiy, asıl din ilmi ve Hz. Peygamberin ancak peygamber olduğu için elde ettiği ve ulaştığı bilgidir. Peygamber olmasaydı, böyle bir bilgiyi elde edemezdi. Şüphesiz, bu Yüce Allah'ın kendisini peygamber kılması için verdiği bilgidir.

e) Kur'an'daki bilgide ise insanlar Hz. Peygamberle beraber birleşebilirler. Ama Hz. Peygamberin vahiy alma tecrübesi ve vahiy alırken büründüğü manevi hava ve ortamın verdiği ruh ile daha iyi ve doğru anlayabileceğini de düşünmek ve hesaba katmak doğru olur.

Kur'an'ın dışında Hz. Peygambere vahiy veya ilham ile bilgi gelmesini inkâr etmeye imkân görülmemektedir. Kur'an'ın açıklanması ona verildiğine göre, bu açıklama herhalde Kur'an'dan ayrı birşey olmalıdır. Kur'an, Hz. Peygamberin bu açıklamasına değer verdiği için onun bu otoritesi hesaba katılmıştır. Bunu şöyle anlamak mümkün olabilir.

c—1) Hz. Peygamber gene vahiy yoluyla Kur'an'ı açıklıyordu. Burada da şunu açıklamak istiyorum. Bu gibi açıklamalar, ancak peygamberlik ve vahiy yoluyla açıklanması mümkün ve gerekli olan hususlardadır.

c—2) Hz. Peygamberin kendi beşeri tecrübe ve anlayışı ile yapmış olduğu açıklamalarda insanlar da ona ortak olabilir.

c—3) Peygamberliğin gereği olmayan birçok hususta ayet gelmiş olsa da onun uygulanması (savaş, antlaşma, sosyal, siyasi gibi işlerde) genellikle Hz. Peygambere bırakılmış olduğu görülmektedir. Bu gibi işlerde Hz. Peygamberin uygulaması, içinde bulunduğu ortamın gerektirdiği bir tatbikat örneğidir. Başka bir yerde ve zamanda başka bir uygulamaya gidebilir. Ancak burada gözetilecek husus, İslamın ana gayesidir.

Yine önemli bir noktayı açıklamak gerekiyor. Vahiy ile gelen hüküm ve bilgi, vahiy olmadan hiçbir insan tarafından ortaya konamayacak bilgi olması bakımından din, yalnız ve sadece vahiy ile gelendir, demek yanlıştır.

Vahiy, ancak peygamber yoluyla gelir ve bu da başka yerde açıkladığımız gibi insanın aklî düşüncesine ve ilim birikimine seslenir ve dayanır.

Yukarıda ikinci ve üçüncü (b, c) ve hatta dördüncü (d) sınıflarda zikredilen bilgi kaynaklarına göre Hz. Peygamberin yaptığı işler ve söylediği sözler de dinin içine girer. Fakat bunlar zamana ve mekâna göre değişebilirler. Aynı Hz. Peygamberin içti-hadı gibi insanlar da ictihat edip bu üç bilgi kaynağına göre hüküm verdikleri zaman, o da din sayılır. Burada din sayılır'dan maksat, iyi, yararlı ise sevap, eğer zararlı ve çirkin ise günah kazanır anlamındadır. Yani ister vahiy ile bildirilsin ve ister insan aklı ile birşeyin doğru veya yanlış olduğuna hükmedilsin, her ikisine de uymak vahiy ile gelen dinî hükümün buyruğudur. O hususta dinin vahiy kaynağında bir bilgi ve hüküm olmasa da, aklın tarafsız olarak verdiği hüküm uyulması gereken dinî bir hüküm olur.

Sünnet ve hadis hakkında söyleyeğim son söz şimdilik şudur: Kur'an'a Hz. Peygamberin bile sözü karıştırılmamıştır. Hz. Peygambere yol gösteren ve rehber olan Kur'an'dır. Sahabe döneminde de ona rehber Kur'an'dı. Kur'an'da olmayan meselelerde sünnete ve hadise gidilirdi. Kur'an'da olan bir mesele de hadise ve sünnete gidilmezdi. Bu nokta çok önemlidir. Ancak tabiiler (sahabeden sonraki, dönemde) döneminde Kur'anda olmayan meselede sünnet ve hadise gidilmesinin yanında, Kur'an'da olan bir meselede de sünnet ve hadise gidilmeye başlandı. Böylece Kur'an bir dereceye kadar rehber ve bilgi kaynağı olmaktan kaydı. Üçüncü dönem olan mezhep imamlarının döneminde ise Kur'an'ın kaynak ve rehber olması biraz daha kenarda bırakıldı. Herhangi bir mesele Kur'an'da olsa bile mutlaka sünnet ve hadis arayışına gidildi ve böylece Kur'an istenmeden, kasıtsız olarak dinî bilgi kaynağı ve rehber olmaktan uzaklaştırıldı.

Mezheplerde, fıkhıta ve sünnetlerde olan yanlışların Kur'an'a göre düzeltilmesi gerekirken Kur'an onlara göre anlaşılmaya başlandı. Onların doğru veya yanlış olmalarının ölçüsü Kur'an'ın olması lâzım gelirken, onlar, Kur'an'ın doğru veya yanlış anlaşıldığının ölçüsü olmuştur. Böylece İslâm dininde bilgi kaynağı tersine çevrilmiş, bir ayetin manasının nasıl olduğunu tespit etmek için sünnet, hadis ve fıkıh ölçü alınmıştır.

İşte Kur'an'ı doğru anlamamanın yolu, sünnet, hadis ve fıkhısız, onların etkisinde olmadan Kur'an'a gidip Kur'an'ı Kur'an olarak anlamak esas olmalıdır. Kur'an hâkem olmalıdır. Sünnet, hadis ve fıkıh Kur'an'a hâkem olamaz ve onda olan birşeye ek yapamaz.

Kur'anın kasden boş bıraktığı yerleri, sahalari durumları, onun felsefesine, genel ve özel amacına yakın ve uzak hedefine uygun olmak şartıyla âlimlerin yapacakları ictihatlarla şartlar değıştikçe ictihatlar da değışmek üzere doldurmaya ve yorum götürmeye âlimler mezundur, yoksa onları değıştirmeye ve saptırmaya hiçbir şekilde izin verilmemiştir.

Şimdi yapılacak iş, günün kültürünü, ilmî verilerini toplumların ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak Kur'an'ı yeniden anlamaya ve bu yeni anlayışa göre günün sorunlarını çözmeye gitmek, Kur'an'ın ana gayesi ve evrensel ilkesidir.

19. Kur'an'ın Bilgi Teorisi :

Kur'an'ı anlamanın ilkelerinden bir başkası da onun dayandığı bilgi teorisinin esaslarını bilmek gerekir.

Hız. Muhammed'in bilgi kaynaklarında değindiğimiz gibi, Kur'an insana hitap ettiği ve ona birşey anlattığı, ona bir mesaj verdiği, tebliğde bulunduğu için, onunla diyalogu ve iletişimi doğru yapması, ancak onun bildiği esaslardan başlamasını gerekli kılmıştır. Kur'an bu açıdan, insanın bildiği şeylere kıymet verir, onlar üzerine kendi önermelerini oturtur, ve ancak sonuç çıkarma metodunu ve hepsinden önce gelen gerçeği gösterir.

Herşeyden önce, Kur'an akla ve akli kullanmaya, düşünmeye önem verir. Akli kullanmakla ve akli kullandırmakla Kur'an'ın hedef aldığı en önemli husus, insanı çelişkiden kurtarmak ve tutarsız olmasının önüne geçmektir. İnsanoğlu, iki öncülü doğru bilebilir. Kur'an bunu kabul ediyor. Ama sonucu yanlış çıkarıyor. Bunda rol oynayan öncelikle gayedir. Gaye metodu yönlendiriyor. İki öncül doğru olduğu halde, metodu yanlış kullanmakta hataya düşüyor. Çünkü, gayesi daha önceden sonucu tayin ediyor ve istediği sonuca varabilmesi için metodu o yönde kullanıyor.

Ayrıca, insanın istediği bir sonuca varması için, iki öncülden birini doğru kullandığı halde ikincisini yanlış kullanabiliyor. Bundan sonra elbet sonuç yanlış çıkıyor.

Düşünme, önermeler arasında bağlantı kurup birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymak ve başka bir önerme (sonuç) elde etmektir. Bu sonuç yeni bir bilgidir. Ulaşılan bu yeni bilginin doğru olması için şu şartların bulunması zorunludur.

a) Önermelerden herbirinin, sağlam ve kesin delile dayanan bir bilgi olması esastır.

b) Önermelerden herbirinin diğeri ile olan ilişkisi iyi ve doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Bu ilişkinin yönleri ve bağlantı derecelerinin kesinliği doğru ve sağlam bilgiye dayanmalıdır.

c) Bilgi kaynakları iyi tespit edilmeli ve alınan algının, ilk bilginin doğru olup olmadığını kontrol etmek gereklidir. Beş duyu ile elde edilen algılar ve izlenimler, bilginin ilk basamağını teşkil ettikleri için, onların algılanmalarında bir yanılma olmadığına dikkat etmelidir. Kur'an, bunların algıladıkları bilgilerinin de kontrol edilmesini istemekte ve yanıldıkları takdirde sorumlu tutulacakları gereğini ortaya koymaktadır.

d) Kur'an, insanın hem bilgi kaynağından elde ettiği algılamalara önem verilmesini ister, hem de onlardan kurulacak önermelerin doğru kurulmalarını ister. Üçüncü olarak da bu önermelerden ulaşılabilecek yeni bilgilerin tarafsız bir gayeye göre işleme tabi tutulmasını ister.

e) Kur'an, insanların birbirinin bilgisinden istifade etmesini de tavsiye eder ve ona teşvik eder. Ancak sorumluluk yine o bilgiyi alıp kullanacak kimseye ait olacaktır. Böylece bilgiyi kullanma bakımından insana özdeşlik ve şahsiyet vermektedir. İnsanın kendisi sorumlu tutulur. İnsan nasıl kendisinin doğrudan elde ettiği bilgileri kontrol etmek zorunda ise, başkasından aldığı ve naklettiği bilgileri de kontrol etmek mecburiyetindedir. Ancak bu şekilde sağlam bir hükme varabilir. Hiçbir insan, başka birisi için -sırf o insanın sözüdür diye- asla sağlam bilgi kaynağı sayılmamaktadır.

f) Kur'an, kesinlik derecesine varmayan bilgilere dayanılmasını yermektedir. Kur'an, zan, sanı, vehim, kuruntu, tahmin, takdir gibi kesin bilgiye dayanmayan bulanık, zayıf, hayal ve ihtimallere kıymet verilmemesini, şüpheli şeylere ve tahminlere saptanılmamasını öğütlemektedir.

Kur'an bu esaslara dayanarak elde edilen bilgilere ve hükümlere ilmî ve dinî değer vermekte, bu şekilde varılan hükümleri uygulamayı dinî bir görev (farz, vacip, caiz) saymaktadır. Kur'an bu şekilde insana ve onun ilmine güvenmekte, ona hem hürriyet

ve hem yön vermektedir. Kur'an, akla dost ve arkadaş olarak yaklaşmakta, onu yanına alarak beraberce birbirinden yararlanarak doğru ve düz bir yolda yürümeye davet etmektedir.

20. Kur'an'ı doğru anlamada önemli ilkelere bir diğeri de karşılaşılan durumu, olayı ve vakıayı her yönden inceleyerek iyi tespit etmek ve tayin etmek şart olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, değişik zamanda değişik olaylara cevap vermek üzere indiği gibi, doğrudan da fiili bir sebebe ve vakıaya göre olmayan ve dayanmayan ayetler de ihtiva etmektedir. Aslında bu gibi ayetlerin iniş sebeplerini, biz buna gerekçeleri diyebiliriz, tasdikları ve işaret ettikleri manalarda ortaya koymuştur. Onların gayesini göstermiştir. Gayeleri onların gerekçeleridir.

O halde Kur'an'ı anlamamanın bir yolu da uygulamak istediği, olayı, toplumu ve vakıayı iyi ve hem çok iyi incelemek ve anlamak, tanımak gerekmektedir. Hem Kur'an'ın metnini ve hem dışardaki konuyu ne kadar etraflıca anlamaya ve sebeplerine, sonuçlarına nüfuz etmeye çalışılırsa, Kur'an'dan çıkarılacak manaları da o kadar çeşitli ihtimallere ve görüşlere sebep olur ve böylece birçok ihtimalden hangisi daha uygun ve faydalı olacağı tespit ve tayin imkanı doğar. Bu ilim hürriyeti neticesinde olur.

Kur'an ile olaylar arasında bir paralellik kurulması ve karşılıklı bir muhakeme yürütülmesi ile ikisinin bağdaştırılması ve insanın yararına olan en iyi hüküm ve çözüm ortaya böylece konabilir.

İkisini veya birini iyi anlamadan ve tetkik etmeden, birini öbürüne cahilce, körü körüne hakem yapmaya girişmek sorunu gerçekçi bir çözüme götürmez.

Burada şu husus, bazı insanların zihinlerine takılabilir. Niye Kur'an'la uğraşsın, Kur'an'ın muvafakatına niye ihtiyaç duyulsun, onun rızasına niye bu kadar titizlik gösteriliyor? Sanki ona ihtiyaç varmış gibi niye davranılsın?

Doğrusu, bu soru, dinin köküne ve temel felsefesine yöneltmiş bir sorudur. Buna cevap, ancak din felsefesini yapmakla verilir. Bu da konudan bizi uzaklaştırır. Ancak şunu söylemekle bir nebze buna cevap verilmiş olur. Kur'an'dan hep söz etmemizin

manası, Kur'an İslam dininin şaşmaz Kutsal Kitabı ve İslam dininin temel felsefesini ve ilkelerini, diğer bir deyimle, insanoğlunun her yönüyle hayat felsefesini ele almakta, tartışmakta ve içermekte olmasıdır. Bundan dolayı, Kur'an'ın insan hayatına uygulanması için yapılacak -dediğimiz- çalışmalarla onun hayat felsefesi, yapılmış olacağından aslında din felsefesi de yapılmış olacaktır. Onun için bu soruya cevap vermenin en doğru yöntemi, zikrettiğimiz ilkelere göre muameleler ele alınıp incelenmesi ve sonuca varılması iledir.

Ayrıca şunu da söylemek doğal bir din felsefesinin temeline işrettir.

a) İnsanoğlu dinsiz ve toplumu dinden sıyrılmış olarak yaşamamıştır. Tarihte böyle olduğu gibi bugün de öyledir. En akılsızca uydurulan dini hurafelerden kurtulmak isteyen insan, başka bir hurafeye aday ve bağınaz bir militan oluyor. Bu da gösteriyor ki, bir batıldan başka bir batıla geçiyor. Batıldan hakka geçmek için Kur'an'a ihtiyaç vardır.

b) İnsanoğlu ruhen bir varlığa bağlanıp kendi varlığını teminat altına almak eğilimindedir. Maddi imkanları olmayanlar, o imkanları elde etmeye uğraşiyor. Maddi imkanları elde edenler de kendilerini tatmin etmiş olmuyor ve gerçek, ebedi ve şaşmaz bir varlığa bağlanmayı ruhlarının derinliklerinde hissediyorlar. Görünürde, bilgi verilerine ve akli muhakemelerine göre hiçbir faydası olmayan ve çok bayağı hurafelere saplanmamaları lazım gelirken, en akıl almaz ve çocukçadan daha saçma şeylerde bir sığınma umudu besleme ile içlerindeki, ruhlarındaki boşluğu doldurmaya çalışıyorlar. Manevi ve ruhi ıstırap içinde kıvranıyorlar. Maddi imkanların zirvesinde bulunmaları ve onlardan duyduklarından sonra, manevi ve ruhi açlıkları başlıyor. Bir de bakıyorsunuz ki, maddi imkanları olan bir kimse öyle saçma hurafelere saplanıyor ki, maddi imkanlarıyla paralellik arzetmiyor, hiçbir maddi imkanı olmayan bir insanın düşünce seviyesinden daha aşağı seviyede bir sürü hurafeye bağlanıyor.

c) Tarih boyunca, bütün dinler insanı, ruhen tatmin etmeye ve doyurmaya gelmiştir. İnsanoğlunun bu eğilimi ve zaafı onun, din namına iş görenler tarafından çok istismar edilmesine sebep olmuştur. En kötüsü, insanı istismar edenler, en çok dini alet etmişlerdi. Bütün dinlerde böyle olmuş ve olmaktadır. Müslümanların çıkmazları da bunlardan doğmaktadır.

d) Ne var ki, Kur'an'ın getirdiği İslam dininden şunu öğreniyoruz. Kainatı insan için yaratan yüce Tanrı, insanı bu durumdan kurtarmak için zaman zaman peygamberler göndermiştir. Toplumları irşat edecek ve onlara doğruyu öğretecek rehberler göndermiş fakat, insanoğlu alışkanlıkları ve bir sürü istekleri ve doğal dürtüleri ile karşı gelmiş ve kabul edenler bile bir süre sonra yoldan çıkmışlar. Bu rehber gönderme işi Kur'an-ı Kerim gelene kadar sürmüştür. Kur'an-ı Kerim ile vahiy kesilmiş ve böylece Kur'an kendisine gelen Hz. Muhammed ölünce, gene Kur'an'ın ifadesine göre peygamberlik son bulmuştur. Artık bir peygambere gerek olmaması Kur'an'ın bozulmamasından dolayıdır.

e) Kur'an'dan önceki peygamberlerin milletleri nasıl bir müddet sonra bozulmuş ve dinden uzaklaşmışlarsa, Hz. Muhammed'in ümmeti ,yani müslümanlar da bu sosyal tarihi geleneğe uyararak bozulmuşlar ve İslamdan uzaklaşmışlardır. Eski peygamberlerin milletleri bozuldukları halde gene de peygamberlerinin adını ve dinlerinin adını taşıdıkları gibi İslam dininde olanlar da bozulmuş oldukları halde gene müslüman adını taşıyorlar. Bunda bir tuhafılık olmadığı ortadadır. Tarihi gelenek ve yüce Allah'ın sosyal kanunu böyledir.

f) Ancak, eski peygamberlerin milletleri ile İslam peygamberi Hz. Muhammed'in milleti arasında önemli, temelden ve özden büyük bir fark bulunmaktadır. Eski peygamberler, milletlerine yüce Tanrı'dan getirdikleri mesajı milletleri olduğu gibi koruyamamışlardır. Kendi din adamlarının, bilgin ve cahillerinin ellerinde karma karışık olup gitmiştir. Elde olanlar da yüce Tanrı'nın mesajının kırıntılarını tespit edip cimbızla çıkarmak çok zordur. Hz. Muhammed'e yüce Tanrı'dan gelen mesaj olduğu gibi Kur'an'da muhafaza edilmiştir. Yüce Tanrı Kur'an'ı koruyacağına söz verdiği için artık başka bir peygamber göndermeye ihtiyacı böylece ortadan kaldırmıştır; ve Kur'an-ı Kerim müslümanların elinde aslı gibi bulunduğundan, ona her zaman başvurarak, sapıklıklarını, saçmalıklarını ve hurafeliklerini, ahlaksızlıklarını düzeltme imkanları bulunmaktadır. İşte biz bütün çabamızla bu imkanları kullandırmanın ve onları fiilleştirmenin mücadelesini veriyoruz. Asıl cihat işte budur. İslami kavramları alet edip istismar etmekte olanlar, gerçek müslümanlığın öğrenilmesine karşıdırlar ve ona doğrudan veya dolaylı olarak engel olmaktadır.

g) İslam dini ile diğer bütün dinler arasında tarihi bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Bu da İslam dininin, ameli, pratik felsefesini ve daha doğrusu insanlık felsefesini ortaya koyacaktır.

1. Bildiğime göre diğer dinlerin din adamları ve dindarları hep krallarını ve idarecilerini müslümanların aleyhine kışkırtmışlar ve müslümanları kırdırmışlardır. İslam dünya tarihinde bulunan tam tersi vuku bulmuştur. Müslüman din adamları kendi padişah ve sultanlarına karşı diğer dinlerden olanların haklarını ve hukuklarını korumak için hayatlarını göze alarak mücadele vermişlerdir.

2. Yirmibeş sene önce genç müsteşriklerle (İslamı ve milletlerini inceleyen gayri müslimler) yaptığını tartışmada onlara şöyle dedim :

İslam tarihine bakın, müslüman bir köyde ve bir şehirde, kentte müslüman olmayan bir aile beş asır, on asır, malına, canına, namusuna bir zarar gelmeden hayatını sürdürmüş ve müslüman değildir, diye kimse kılına dokunmamıştır. Müslümanlarla beraber kardeş kardeş yaşamıştır. Bakın, İspanya'ya, Balkanlara, Ege adalarına, Kırım'a ve diğer yerlere, müslümanlar çoğunlukta oldukları halde elli yıl hayatlarını sürdüremediler, kovuldular veya dinlerini değiştirdiler. Bu tarihi vakıayı inkar edebilir misiniz? Doğrusun, dediler.

3. Günümüzde ve tarihte öyle idi, papazların dünya servetlerini harcayarak dinlerini yaydıkları yerleri sömürmek için yaptıklarını herkes bilir. Ama tarihte de, şimdi de müslüman din alimleri sömürmek için dinlerini tebliğ ettiklerini de kimse iddia edemez.

4. Müslümanların dinlerine çok önem vermeleri, onu çok iyi öğrenmeleri ve dünya milletlerine öğretmeleri yalnız dini bir görev yapmak için değil, insanlık için önemlidir.

Şunu diyebilirim ki, her dinde iyi, doğru ve insanlığa faydalı kurallar, hükümler bulunmaktadır. Diğer dinlerde olan bütün doğruları ve iyi yönleri toplayacak olsak sonra onları birleştiresek ve onlardan bir sistem ve din meydana getirsek, gene de İslamın doğrularına ve iyi, yararlı yönlerine eşit ve denk bir sistem veya din ortaya koymuş olmayız. Çünkü İslam'ın getirdiği ve ihtiva ettiği doğrular, onların doğrularının toplamından daha fazladır. İşte İslamı gerçek ve tüm insancıl açısından, üçyüz altmış derecelik açı ile anlayan ve diğer dinleri bilen bu kanaate ve sonuca kolay-

ca varır. Bunun için İslamı sırf belli şekle bağlı bir din ve sistem olmanın dışında bir insanlık hayat ve memat düzeni ve sistemi olarak anlamak ve anlatmak gerekmektedir. Bu uğurda eliyle, diliyle, servetiyle, ilmiyle, gözü ve gönlü ile çalışan ve uğraşanlar, bütün insanlık uğruna çalıştıkları için Allah'ın en şerefli kullarıdır. Müslümanların bu yüce şerefe ermeleri için de büyük sorumlulukları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. İmkanlarını sırf Allah rızası için bu uğurda kullanmayanlar büyük vebal altında olacaklarını bilmeleri en önemli bir şuurlanma sayılacaktır.

Onun için şunu ilan etmek gerekir: Müslümandan müslüman olmayana zarar gelmez, fayda daha çok gelir. Ama müslümanlardan müslümanlara daha çok zarar gelmiştir. Bu, İslam dininin gereği değil, kendi tinetlerinin ve gayri İslami tutumlarının sonucudur.

Müslümanların, bugünkü durumlarından kurtarılmaları kendi başlarına buyruk ve mutlu olmaları için, önce din kardeşlerinin esaretinden kurtulması şarttır. Müslümanları sömürenlerin ana nitelikleri ve özellikleri :

a) Rüşvet almak ve vermek .Çünkü verdiği rüşveti almayan adamı attırıp yerine rüşvet alacak adamı getirebiliyor. Böylece rüşvet almanın yanında rüşvet vereni de aynı kefeye koymak gerekir. İslam toplumlarını kemiren en baş hastalık günümüzde bu olup artıyor, eksilmek bilmiyor. Bu her iki işlevi hararetle ve fıyaka ile yapanlar halka kendilerini en iyi müslüman gösterme çabasında olmaları en büyük felaket! Aşılması güç bir ahlaksızlık bataklığı!

b) İkinci nitelik zulmetmek. Bunun çok çeşitleri vardır. Yalnız resmi işlerde değil, özel işlerde, halk arasında elinden gelen ötekine fenalık yapma peşinde ancak bu gelenek halinde ise de halk arasında tesadüfe bağlıdır. Zulmün en basit tanımı gerekli hakkı vermemek veya verilecek hakkı geciktirmektir.

c) Üçüncü nitelik, müslümanların adalet kavramından yoksunlaşmalarıdır. Adalet ile zulüm karşıt iki kavram ve nitelik ise de birinin boşluğunu öteki doldurur ve birbirin tamamlar ve teyid ederler. Adaletten yoksun olmanın ilk ve çarpıcı görünümü görevini tam yapmamak, baştan savmaktır. Bunun içine ilk anda gene başkasının hakkını başkasına vermek, hak sahibini mahrum bırakmak.

İşte Kur'an-ı Kerim'e doğrudan ve yeniden yönelmek, yeneden müslüman olmayı sonuçlandırarak, müslümanlar önce iç sömürücülerden ve sonra dış sömürücülerden kurtulacak ve herkes Kur'an'ın dediği gibi kendi kazancına sahip olacak ve böylece sadete erecektir. Bizim bütün gayemiz müslümanları esaretten kurtarıp kendi hesaplarına buyruk olarak mutlu olmalarını sağlamaya yardımcı olmaktır. Gayretimiz, İslamı yeniden anlayıp hayata uygulamak, hayatı dondurmaktan kurtarmak, hayatı yaşayarak ona yön vermek, hem müslüman, hem çağdaş olmaya ve çalışmaya çağırmak, özendirmeektir.